

ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ

протоієрей Віталій КЛОС

Ігумен Феодосій (Софонович) (1655 – 1677) – церковний історик Свято-Михайлівської Золотоверхої обителі

Стаття присвячена визначній постаті в історії Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря та всієї Київської митрополії талановитому ігумену Феодосію Софоновичу (1655 – 1677). Проаналізовано біографію та творчу спадщину ігумена Феодосія. Розглянуто питання особливостей керування монастирем, а у 1669 – 1677 рр. практично всією Київською митрополією.

Ключові слова: *Ігумен, настоятель, Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир, мощі святої великомучениці Варвари.*

Надзвичайно зріс авторитет Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, коли його ігуменом навесні 1655 р. був обраний капітулом Києво-братський намісник Феодосій (Софонович). Дату народження його відносять приблизно до початку XVII ст., а про місце свідчить лист Київського митрополита Гедедона (Святополка-Четверинського) та архімандрита Києво-Печерської Лаври Варлаама (Ясинського) до Московського Патріарха Йоакима від 25 березня 1689 р.: “Родом з самого... града Києва”. До “Поменника” Золотоверхо-Михайлівського, започаткованого у 1667 р. самим хроністом, був внесений весь рід ігумена Феодосія (Софоновича), – близько 160 імен¹, а також роди гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського тощо². Після обрання михайлів-

ською братією на ігуменство в Золотоверхій обителі, Софонович отримує і спеціальний універсал гетьмана Б. Хмельницького від 2 червня 1655 р. про своє затвердження³. В універсалі Б. Хмельницького сказано: "...осмотревши стародавнія привелегіи пред ним отцами капитулою монастыря золотоверхаго положенныя, он утверждает вольную элекцію им в обраніи себе подлуг своего уподобенья ігумена без вшенъкое перешкоды от стану так духовнаго яко и свецкого"⁴.

Закінчивши Києво-Могилянський колегіум, де навчався разом із майбутнім архієпископом Чернігівським Лазарем (Барановичем)⁵, він отримав міцні знання латинської, грецької, польської та церковнослов'янської мов. Тут же після закінчення й викладав "слово боже". Це був час великого розквіту Могилянки. Влітку 1649 р. він очолює посольство до Москви, де разом із Єпифанієм (Славинецьким) та Арсенієм (Сатанівським) займаються перекладом Біблії з грецької мови. Повернувшись у Київ, продовжує вчителювати в колегіумі.

Багато ігумен Феодосій попрацював, пишучи різні історичні праці, деякі з них у рукописному варіанті дійшли до нашого часу. Це, зокрема, "Хроніка з літописців стародавніх" та "Повість про преславні чудеса св. великомучениці Варвари", які були видані та опрацьовані в 1992 р. протоієреєм Юрієм Мициком і В. Кравченком. Ця видатна праця ігумена отця Феодосія (Софоновича) справила помітний вплив на подальші твори такого плану і, зрозуміло, є важливим джерелом для історії Золотоверхої обителі. Також відомі такі його твори як, "Виклад о Церкви" – який був виданий у 1667 р. в типографії Києво-Печерської Лаври⁶, та "Мучение Святой Великомученицы Варвари"⁷. Ієромонах Євстратій (Голованський) повідомляє, що отець Феодосій "известен переводом на малоросійском нарече Вольтинской летописи с немногими прибавлениями"⁸.

У Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі з давніх часів нетлінно почивали мощі св. Варвари. У зв'язку з цим і монастир називався в народі Варваринським. Спочатку, згідно зі свідченнями Еріха Лясоти (1594 р.), мощі зберігалися з лівого боку, при вході центральними західними дверима, біля північної стіни Свято-Михайлівського собору в дерев'яному (кипарисовому) мартирії⁹. Там бачив їх і диякон Павло Алепський в 1653 р.¹⁰.

Твір отця Феодосія (Софоновича) «Повість про преславні чудеса св. великомучениці Варвари» це перший відомий опис чудес, які відбулись від святої діви. І то цей список міг бути втраченим, адже впродовж довгих років він зберігався в рукописі в одному зі збірників XVII ст. Подарувала його 10 липня 1894 р. в бібліотеку

Свято-Михайлівського монастиря дворянка Клавдія Іванівна Разумкова. Ймовірно, список зроблений ким-небудь із московських приїжджих, які були в другій половині XVII ст. на царській службі в Києві. Вперше він був надрукований в „Трудах Київської Духовної Академії” в 1894 р. із певними виправленнями та доопрацюванням М. Петрова, незмінного секретаря „Церковно-Археологического Общества при Киевской Духовной Академии”. У 1992 р. його опрацювали й видали разом із „Хронікою” того самого автора протоієрей Юрій Мицик та В. Кравченко¹¹. Ця „Повість” була опублікована і в журналі „Людина і світ” за 1995 р.¹². Отже, тільки завдяки щасливому випадку вдалось зберегти цей великий скарб та донести його до сучасників.

Правда в заголовку «Мученія» і «Повести» не має імені отця Феодосія (Софоновича), але про належність йому цієї праці говорить таке: в «Предисловіі» до «Повісті» автор прямо називає себе «игуменомъ монастыря Михайловскаго Златоверхаго», а в самій «Повісті» описує чудеса, які відбулися в 1655, 1657, 1659, 1660, 1667, 1668 рр. А в ці роки ігуменом Золотоверхого монастиря був саме отець Феодосій Софонович (1655 – 1676)¹³. На початку опису першого чуда автор також прямо називає себе по імені: «Я ієромонах Феодосій Сафонович року 1655 ігуменство монастыря Михайловскаго золотоверхого приняемъ, поданное мне отъ блаженной памяти преосвященного отца Сильвестра Косова, митрополита Киевскаго». Разом з тим, на цей список посилається св. Димитрій Ростовський у своїх «Четьихъ-миняехъ» під 4 грудня, приписуючи його Феодосію (Софоновичу) й наводячи із нього декілька розповідей¹⁴.

«Мученіє св. Великомученицы Варва-ры», написане отцем Феодосієм, не має великого науково-літературного значення. Автор подає вже відому історію для повноти свого викладу. Головна увага отця Феодосія була зосереджена на «Повести о преславнихъ чудесахъ св. Великомученицы Варвары», яка за обсягом втричі перевершує попередній твір. Тут подається 17 чудес, але автор неодноразово підкреслює, що всіх чудес великомучениці не можливо перелічити і що він описує тільки окремі більш значущі¹⁵.

Вибрані ж чудеса він описує на підставі того, що сам безпосередньо бачив або чув, до того ж часто посилається на свідчення таких осіб, які ще були живі, коли автор складав свою «Повість» і, зрозуміло, могли підтвердити достовірність його розповіді. Разом з тим, отець Феодосій нерідко виставляє свідками чудотворинь св. Варвари відомих історичних діячів його епохи, про яких збереглися свідчення в інших джерелах. Так, наприклад, тут ми бачимо і Київського митрополита Петра (Могилу), і польського канцлера

Оссолінського, і князя Радзивила, і віленського біскупа, і Антіохійського патріарха Макарія, і Чернігівського архієпископа Лазаря (Барановича), і боярина й воєводу Київського Петра Васильовича Шереметьєва, і Києво-Кирилівського ігумена Мелетія (Дзика), і Афанасія Олексійовича Ушакова та багато інших¹⁶. Отже, маючи майже всі ознаки історичної достовірності, «Повість» отця Феодосія, крім того відображає в собі релігійні погляди й побутові риси із життя тих людей, які мали ту чи іншу причетність до мощей св. Варвари, а особливо тих, що з вірою притікали до її чудотворних мощей і приносили їй подяку за отримані від неї зцілення. Про чудеса св. великомучениці можна прочитати і в „Житіях Святих” святителя Димитрія Ростовського. Але тут їх поміщено досить мало, якщо порівнювати з „Повістю” отця Феодосія. Та все ж цей опис оригінальний, оскільки в ньому містяться чудеса, про які не згадує отець Феодосій, сучасник св. Димитрія¹⁷.

Як не дивно, але траплялись і випадки крадіжок при мощах св. великомучениці. Вперше про це ми дізнаємось безпосередньо із „Повісті” отця Феодосія. Так, в 4-му чуді йде мова про двох служилих людей, які в піст перед Різдом Христовим 1666 р., в день, коли відзначається свято св. Варвари, змовились і прийшли красти з церкви золото, срібло і все оздоблення, яке було при її мощах. Вночі вони пробрались у храм. Та коли наблизились до дверей святої Варвари, «грим на них страшний вдарив, іскри вогняні їх опалили і від того грому попадали вони на землю». І від того всього один із них оглух, а інший «із розуму зійшов». За тиждень служилий, що оглух (привівши з собою й співучасника грішного замислу), зізнався перед отцем своїм духовним ієромонахом Симеоном під час сповіді¹⁸.

У 1644 р. вже згадуваний канцлер Польського королівства Георгій Оссолінський за усердним проханням отримав частину пальця правої руки св. великомучениці. У 1651 р. гетьман литовський Януш Радзивіл після захоплення м. Києва теж отримав на своє прохання дві «но малыя части отъ персей и отъ ребра» св. великомучениці. Перша частинка знаходилась спочатку в його дружини, благочестивої княгині Марії, дочки молдавського господаря Василя Лупу. Потім була перенесена, після смерті останньої, митрополитом Іосифом (Тукальським) у Канів. Знову ж після смерті митрополита ця часточка св. мощей була взята в м. Батурич, де поміщена в обителі св. Миколая Батуричського, де прославилась багатьма чудотворіннями.

Другу ж, меншу, часточку, взяту від ребра, князь Радзивіл надіслав у дар католицькому Віленському єпископу Георгію Тишкевичу, який усердно про це просив у своєму листі князя Януша.

Вона зберігалася в палатах цього біскупа у ковчежці із ебенового дерева. Коли ж сталася пожежа від якої повністю згорів весь дім єпископа Георгія, то ковчежець з чесними мощами був знайдений ніскільки не пошкодженим. Цьому всі дивувались і прославляли Бога і св. великомученицю Варвару. Цю історію, можливо, дописав св. Димитрій (Туптало) на основі власних спогадів¹⁹. Не велику часточку від св. мощей отримав, за згодою тодішнього митрополита Сильвестра (Косова), і згадуваний патріарх Антіохійський Макарій, який з великою радістю і вдячністю прийняв її²⁰. Часточка мощей св. великомучениці Варвари знаходилась у Флорівському жіночому монастирі в Києві приблизно від 1865 р.²¹.

В середині XVII ст. стан Свято-Михайлівського монастиря описав диякон Павло Алепський, що подорожував разом з Антіохійським Патріархом Макарієм до Москви. Він записав: “У Михайлівському монастирі всі будівлі дерев’яні, за винятком великої і вишуканої церкви, збудованої із каміння і вапняка, на якій високий і блискучий золотий купол. Складаючись із одного корабля, вона з усіх сторін освітлена вікнами... Настоятельське місце дуже прекрасне і величне. Ліворуч від нього портрет Патріарха Феофана, який в рясі, клобуці та з наперсним хрестом. У центрі великого вівтаря написаний образ Богоматері, Яка стоїть в золотій одежі з піднятими відкритими долонями. Нижче неї зображений Господь, Який подає Своїм ученикам, що знаходяться з обох сторін, божественний хліб і кров. Ще нижче, ряд святителів із підписами їхніх імен. Все це мозаїчні зображення. Праворуч від цього вівтаря знаходиться другий вівтар з високим куполом, ліворуч – третій. В храм ведуть троє дверей: найбільші із заходу, двоє інших біля кліросів... Підлога церкви вся із великих красивих плит... Стіни і рови замку проходять біля цього монастиря і воріт св. Софії. Їх нещодавно збудував цар Олексій. Він укріплений дерев’яними стінами, ровами і міцними башнями”²².

За твердженням ігумена Феодосія (Софоновича), Патріарх визнав справжніми мощі св. великомучениці Варвари, життя і мучеництво якої відбулись на території Антіохійського Патріархату, і навіть попросив дати йому частину цих мощей²³. Архидиякон Павло Алепський подає у своєму творі цікаву деталь щодо історичного минулого Київської митрополії. Він говорить що “в покоях архімандрита Печерського монастиря ми бачили старі грамоти, надані попереднім патріархам за 500 років на пергаменті, що свідчать про незалежність їх управління”²⁴.

Архидиякон Павло (Алепський) так описує ці відвідини: “У вівторок зранку ми попросилися із митрополитом і на запрошення архімандрита прибули в монастир св. Михаїла, відомий своїм

золотим куполом. Там ми були присутні на Літургії в приділі св. Варвари Сирійської, Баальбекської (of Baalbec); 9-й день «тамоза» присвячений їй, в пам'ять перенесення її мощей із Константинополя у Київ і імператор Василій Македонський прислав їх разом із своєю сестрою князю Києва і руських... Це тіло молодої дівчини з маленькими ручками й ніжками. Недавно зробили для неї прекрасну раку з чорного дерева, обкладену сріблом. За проханням нашого Владика Патріарха архимандрит дав йому часточку від її ребра, котру ми взяли з собою...”

В іншому місці знову читаємо: “Потім явився кир Феодосій, архимандрит Михайлівського монастиря, що знаходиться навпроти цього храму, й недалеко від нього, і просив патріарха поїхати в кареті до його житла в монастирі. Ми пішли слідом за ним, так як відстань була досить незначною. Перед воротами патріарх вийшов із карети і ми ввійшли. Всі будівлі дерев'яні, за виключенням прекрасної, величної і чудової церкви, влаштованої з каміння та вапна (sic), що має високий, блискучий купол із золота”²⁵.

Можливо з північно-західного боку, під хорами, тобто нартексом, була й окрема капличка для них, тому що, згідно з останніми археологічними дослідженнями (1992 – 1999), було виявлено, що ця частина храму відділялася зі східного боку стіною ще до спустошення Києва, а пізніше навіть цілою апсидою, можливо – для збільшення місця.

Відомості щодо мощей святої діви із середини XVII ст. подає нам Андрій Целарій, який був ректором gymnasii Hornani й склав своє “Описаніє Польши” не на основі власних спостережень, а, згідно його власного висловлювання, «зібрав із немалими зусиллями з різноманітних авторів». Працю Целарій присвятив одному з своїх вихованців «найблагороднішому й найпрекраснішому юнаку Іакову Форесту», сину Федора Фореста, одного з сановників Вест-Фризії або Північної Голландії. Цей опис був виданий в Амстердамі у 1659 р. немаленькою книгою (605 сторінок) із картами та ілюстраціями. Твір багатий на посилання із різноманітних джерел і свідчить про велику начитаність автора²⁶. Він говорить, що Д. Лаврентій Мюллер, радник (conciliarius) курляндського герцога, в своїх записках щодо польської історії під літерою L пише: “... Київ був колись великим містом... і прекрасний в ньому храм, в якому показують громадні печери, в яких містяться багато нетлінних, хоча й сухих, тіл... говорять також, що під одним із вищезгаданих склепінь покладено тіло однієї дівчини, покрите саваном, тобто тонким та прозорим полотном. Тіло має довге жовте волосся і ніскілечки не пошкоджене, так що всі члени його можна побачити й оглянути. Мешканці дума-

ють, що це тіло св. Варвари. Але життєпис її зовсім не згідний із цим, в чому може переконатись кожен хто прочитає його. У тому ж храмі можна побачити також колони, всі вилиті з міді, як повідомляє це один київський пастор августинського сповідання, що походить із відомого в Литві роду Пацеїв²⁷.

Приблизно в середині XVII ст. військовий суддя Михайло Вуявевич: «...Мужъ простонравенъ и простодушень, щедролубивъ и благоговенъ... иждиве-ніемъ своимъ на положеніе св. Варвары мощей притворъ каменній ново къ ветхой Архангельской церкви пригради»²⁸. Але, як сказано в «Хроніці» Свято-Михайлівського монастиря, ця будівля була досить низькою і без купола²⁹. Пізніше цей суддя став архімандритом Києво-Печерської Лаври (1690 – 1697).

За ігумена Феодосія (Софоновича) (1655 – 1674) коштом гетьмана Б. Хмельницького дерев'яну покрівлю храму замінено на бляшану (із міді), головні куполи визолочено. Цей же гетьман своїм універсалом затвердив право братії Свято-Михайлівського монастиря вибирати самостійно ігуменів для своєї обителі, а також прийняв на себе ім'я ктитора Свято-Михайлівського і Києво-Печерського монастирів³⁰.

На користь Золотоверхого монастиря, за його ігуменства, видавали грамоти українські гетьмани І. Виговський, Д. Многогрішний, І. Самойлович, Ю. Хмельницький, російський цар Олексій Михайлович, польський король М. Вишневецький. Московський уряд розраховував на підтримку українського духовенства в боротьбі проти Польщі та в своїй централізаторській політиці. Тому він не скупився на жалувані грамоти найвпливовішим монастирям, перерозподіляв на їхню користь церковні землі³¹. Благодійником Свято-Михайлівського монастиря автор рукопису, який зберігався у бібліотеці св. Софії, називає царя Олексія Михайловича³². Грамотою виданою 1659 р. на ім'я ігумена Свято-Михайлівського Феодосія (Софоновича) він затверджує за монастирем привілеї, раніше надані руськими князями та польськими королями, і згадує такі села: Бородянку, Нову Греблю, Загайці; а також села, які знаходились за Прип'яттю на Поліссі: Мосани та Красносельці³³. Ці землі раніше були власністю гетьмана І. Виговського. Потім були забрані в монастиря Річчю Посполитою і знаходилися в руках польської шляхти. Подібне сталося із селом Блискавицею, яке було надане монастирю у 1707 р. вдовою київського війта Катериною Влостовською і затверджене гетьманським універсалом від 6 травня 1711 р.³⁴

Село Мотовилівка за полковника Дворецького, який був його власником, знищили і спалили татари (1659 р.), тому увага та інтерес до нього Братського монастиря відпали. Є відомості, що це село в

цей час було надане Києво-Михайлівському монастирю³⁵. У подібній грамоті о. Феодосію, але вже від польського короля, згадуються разом із вказаними ще села “Здвине, Мосане и Красносельцы”³⁶.

Гетьман дарує Свято-Михайлівському монастирю і Федаківський млин під Трипілям, а через рік (1656 р.) видає універсал про передачу цієї обителі сіл Ходосівка і Креничі³⁷. Є відомості, що Свято-Михайлівський монастир претендував на село Мосище з хутором Котором на р. Ірпінь. Із-за цієї території довго точилася боротьба між різними монастирями. Але остаточно воно стало власністю Братського монастиря за правом, наданим гетьманом Б. Хмельницьким³⁸.

У 1669 – 1677 рр. ігумен Свято-Михайлівського монастиря практично виконував функції митрополита Київського, а обитель набула значення центру церковної влади в Україні³⁹. Вже у 1674 р. обов’язки настоятеля виконував Варлаам (Ясинський)⁴⁰. Помер ігумен Феодосій (Софонович) у 1677 р.

Отже, Феодосій (Софонович), будучи ігуменом Свято-Михайлівського монастиря, проявив себе як вчений, освічений муж, енергійний адміністратор. Спираючись на підтримку гетьманської адміністрації, вищої церковної ієрархії, він намагався посилити роль монастиря як культурного центру.

Політична ситуація в Україні в другій половині XVII ст., як відомо, була нестабільною, тому монахи шукали надійнішого гаранта у справі володіння своїми маєтностями, аніж гетьманська та старшинська влада. Щоб навіки закріпити за собою надбані маєтки й, головне, перетворити їх на вотчини, вони почали шукати підтримки у московського царя, оскільки чинність царських указів і грамот, згідно з чинним на Лівобережжі законодавством, була “сохраняема свято и ненарушимо на вечные времена...”⁴¹.

Із 1654 р. навколо монастиря розгортаються значні фортифікаційні роботи, пов’язані з перетворенням Верхнього Києва на фортецю для московського гарнізону. Головна увага російської військової адміністрації в Києві спрямовувалась на перетворення Верхнього міста в неприступну фортецю. Відповідні роботи у великому обсязі з використанням валів і ровів давньоруських часів здійснювались із 1654 р., а в 1661 р. розпочалось спорудження стін навколо Подолу. З початком 1670-х рр., коли виникла загроза турецько-татарської навали, були спішно завершені укріплення Нижнього міста (1682 р.) та насипано земляний вал, який захищав територію Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря та Києво-Софійського від артилерійського обстрілу з боку Хрещатицького яру⁴². Після реконструкції давньоруських

земляних укріплень цей район увійшов до складу т. зв. Великого міста як його Михайлівське відділення⁴³. Поблизу Печерських воріт (сучасний Майдан Незалежності) стояли військові хатки, а під валом Михайлівського відділення – великий шинок, що належав монастирю, та гетьманські комори. У “Географическом описаніи города Кіева” Новгородцева (1784 р.) теж говориться, що Михайлівське відділення було вже у давнину укріплене земляним валом і глибоким ровом ззовні⁴⁴.

Отже, окрему укріплену ділянку становило Михайлівське відділення, яке відповідало граду Ізяслава-Святополка давньоруських часів. Через ворота в районі сучасної Михайлівської площі воно було зв'язане з малим Верхнім містом (Володимира і Ольги), а через три хвіртки у валу – з Печерським. До того ж, одна хвіртка, що знаходились поблизу сучасної верхньої станції фунікулеру, вела вниз на Поділ, до району Поштової площі, де в ті часи знаходилися Хрещатицькі ворота. Центральною спорудою відділення був Свято-Михайлівський Золотоверхий собор із монастирем, обнесений дерев'яною стіною з рядами келій під нею. До монастирського комплексу входили також дерев'яна трапезна та двоюрсна дзвіниця⁴⁵.

Беззаперечно, що постать настоятеля Золотоверхого монастиря ігумена Феодосія Софоновича була й зараз залишається яскравим взірцем православного благочестя, прикладом для наслідування як інокам, так і для христолубивої пастви. Його діяльність була багатопланою і в провідних виявах спрямовувалася на дотримання християнського благочестя та Господніх заповідей чернечою братією, на поширення настанов Господа нашого і Спаса Ісуса Христа серед православної пастви, а також на розвиток місіонерської діяльності та благоустрій обителі.

¹ *Софонович Феодосій, ігум.* Хроніка з Літописців Стародавніх / АН України, Археографічна комісія, Ін-т української археології, Ін-т історії України. Підгот. тексту Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 14.

² *Мицик Ю., прот.* За віру Православну! – К.: Благовіщенський храм Української Православної Церкви Київського Патріархату при Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» Ін-т археології НАН України, 2004. – С. 180; *Мицик Ю.* Феодосій Софонович – видатний представник історичної думки 17 ст. // Український історичний журнал. – К., 1977. – № 12, С. 113 – 115.

³ ЦДІАК України. – Ф. 1407. – Оп. 2. – Спр. 60. (1655 г.). – С. 60.

⁴ *Євстратій (Голованській), іером.* Кієво-Златоверхо-Михайловській первокласний монастирь и его скитъ Феоданія. Монастырь сей современенъ св. равноапостольному князю Владимиру. Сочиненіе сіе на пользу означеннаго монастыря. Того же монастыря іеромонахъ Евстратій Голованскій. – К.: Тип. В. П. Давиденко, Михайловская улица, собств. дом, 1878. – С. 101.

⁵ *Софонович Феодосій.* Хроніка... С. 9; *Євстратій (Голованській), іером.* Кієво-Златоверхо... – С. 116.

- ⁶ Мицик Ю., прот. За віру Православну... С. 180.
- ⁷ Софонович Феодосій. Хроніка... С. 5 – 9.
- ⁸ Євстратій (Голованський), іером. Кієво-Златоверхо-Михайловській... – С. 116.
- ⁹ Євстратій (Голованський), іером. Кієво-Златоверхо-Михайловській... 1878. – С. 63.
- ¹⁰ Петровъ Н. Историко-топографическіе очерки древняго Кієва // Труды КДА. – К.: Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1897. – № 2. – С. 238 – 270.
- ¹¹ Софонович Феодосій. Хроніка... – К., 1992.
- ¹² Софонович Феодосій. Повесть про преславні чудеса святої Великомучениці Варвари // Людина і світ. – К., 1995. – № 3-4. – С. 44 – 47.
- ¹³ Кієво-Златоверхо-Михайловській монастирь: Историческій очеркъ отъ основанія его до настоящаго времени. – К.: Издание означеннаго монастиря, Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисаветинская ул., собств. д., 1889. – С. 135.
- ¹⁴ Софонович Феодосій, игум. Мученіе Св. Великомученицы Варвары и Повесть о преславныхъ чудесахъ Ея // Труды Киевской Духовной Академии. – К.: Тип. Н. Т. Корчакъ Новицкого, Михайловская ул. Д. № 4. – 1894. – № 12. – С. 599.
- ¹⁵ Софонович Феодосій, игум. Мученіе... – С. 600.
- ¹⁶ Софонович Феодосій, игум. Мученіе... – С. 601.
- ¹⁷ Титовъ Ф., прот. Къ исторіи Киевской Духовной Академіи въ XVII – XVIII вв. / Труды Киевской Духовной Академии. – К.: Тип. И. И. Горбунова, Крещатицьк д. № 38, 1909. – № 10. – С. 173-240.
- ¹⁸ Софонович Феодосій. Повесть... – С. 45.
- ¹⁹ Жиленко І. Велика грецька свята України // Людина і світ. – К., 2000. – № 3. – С. 46.
- ²⁰ Євстратій (Голованський), іером. Кієво-Златоверхо-Михайловській... – С. 39-40; Жиленко І. Велика... – С. 46 – 47; Свята Варвара великомучениця... – С. 22 – 23; Петровський С., свящ. Златоверхій Михайловській монастирь въ Кієве: Историческій очеркъ и современное состояніе Обители. – Одесса: Типогр. и Хромолітографія Е. И. Фесенко, Ришельевская улица, собств. д. № 47-й, 1902. – С. 82 – 83.
- ²¹ Король В. Доля пам'яток церковної архітектури Київщини. – К.: Вид. Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 17.
- ²² Путешествие Антиохійскаго Патриарха Макарія в Россію в пол. XVII века, описанное его сыном Павлом Алеппским / Перевод с арабскаго Г. Муркоса. – М.: О-во сохранения літературнаго наслѣдія, 2005. – С. 174.
- ²³ Дегтярьов М., Реутов А. Михайлівський Золотоверхий монастир. Вид 2-е, стереотипне. – К.: Техніка, 1997. – С. 83; Софонович Феодосій. Хроніка... С. 11.
- ²⁴ Кієвъ и его святыня въ пол. XVII в. // КЕВ. – К., 1872. – № 15. – С. 356.
- ²⁵ Кієвъ въ 1653 г. по описанію сопутника патриарха Макарія діакона Павла Алеппскаго // КЕВ. – К., 1874. – № 15. – С. 419.
- ²⁶ Кієвъ въ пол. XVII в. по описанію Андрея Целларія // КЕВ. – К., 1874. – № 18. – С. 515-516.
- ²⁷ Кієвъ въ половине XVII века по описанію Андрея Целларія // КЕВ. – К., 1874. – № 18. – С. 515 – 520.
- ²⁸ Хроника Кієвскаго Михайловскаго монастиря // Киевские Епархиальные Ведомости. – К., 1861. – № 14. – С. 401 – 402.
- ²⁹ Хроника... – С. 402.
- ³⁰ ІР НБУ. – Ф. 2. – Спр. 2302. Грамота Б. Хмельницького Михайловскому монастирю о праве выбора игумена. 1655 г. – С. 2.
- ³¹ Крижанівський О., Плохій С. Історія Церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. - К.: Либідь, 1994. – Кн. 3. – С. 149.
- ³² ЦДІАК України. Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 1746.- Арк. 1.
- ³³ Орловскій П., прот. Старинная рукопись Кієвскаго Златоверхо-Михайловскаго монастиря // Въ память 800-лѣтія Кієво-Михайловскаго Златоверхого монастиря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кієво-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 209.
- ³⁴ Євстратій (Голованський), іером. Кієво-Златоверхо-Михайловській... С. 92.
- ³⁵ Шамрай С. Київська сотня на Гетьманщині // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва, видає академічна комісія історії Києва / Під ред. акад. М. Грушевського: Всеукраїнська Академія Наук. – К., 1930. – Зб. 1. – С. 159 – 283.

- ³⁶ Києво-Златоверхо-Михайловській... 1889. – С. 62.
³⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1407. – Оп. 2. – Спр. 62 (1655 г.); Спр. 63. (1656 г.). – Арк. 2.
³⁸ *Шамрай С.* Київська... – С. 244.
³⁹ *Берлінський М.* Історія міста Києва. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 152.
⁴⁰ ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6361. (1694 г.). – Арк. 6 зв.
⁴¹ *Крижанівський О., Плохій С.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 3. – С. 45 – 46.
⁴² *Павленко Ю.* Нарис історії Києва. – К.: «Фенікс», 2003. – С. 206.
⁴³ Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: В 28 т. / Гол. ред. В. Смолій: НАН України. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 670.
⁴⁴ Цит за: Толочко П. Історична топографія Стародавнього Києва. – Вид. 2-е. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 108.
⁴⁵ *Павленко Ю.* Нарис історії Києва. – К.: «Фенікс», 2003. – С. 208, 209.

протоіерей Юрій МИЦИК

До історії Різдво-Богородичної Церкви в Мозирі в середині XVIII ст.

Історія білоруського Мозиря нерозривно пов'язана з Україною уже тому, що в часи Київської Русі він входив до складу Київського князівства, а в литовські часи входив як центр повіту до цього ж князівства. Навіть в новітній період історії Мозир входив у 1918 – 1920 рр. до складу УНР. Природно, що існували потужні зв'язки (економічні, політичні, церковні, культурні) цього міста з Україною. Ми зупинимося тільки на одному епізоді церковних зв'язків середини XVIII ст. Тоді Мозир у складі Мінського воєводства, як і переважна більшість білоруських земель, перебував під владою Речі Посполитої. Але в церковному відношенні він продовжував перебувати у складі Київської митрополії. Нашу увагу привернув епізод, пов'язаний з Різдво-Богородицькою церквою Мозиря, яка не була предметом зацікавлення дослідників. Цей епізод висвітлюється у виявлених нами документах з архіву київського митрополита Тимофія Щербацького (керував кафедрою у 1748 – 1757 рр.), які зберігаються в Інституті рукописів (далі – ІР) Наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського у Києві (далі – НБУ).